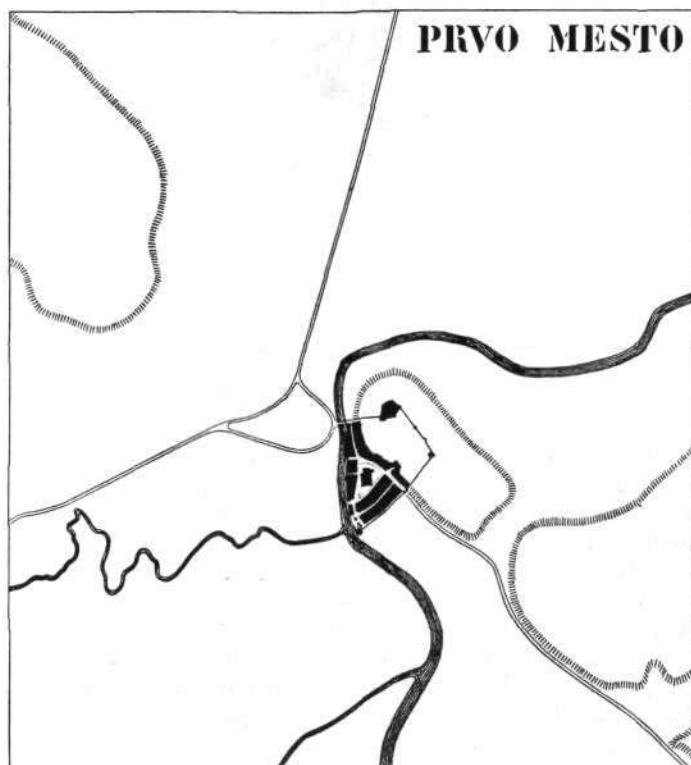

ZEMLJEPISNI IN ZGODOVINSKI
POGOJI SREDNJEVEŠKE LJUBLJANE

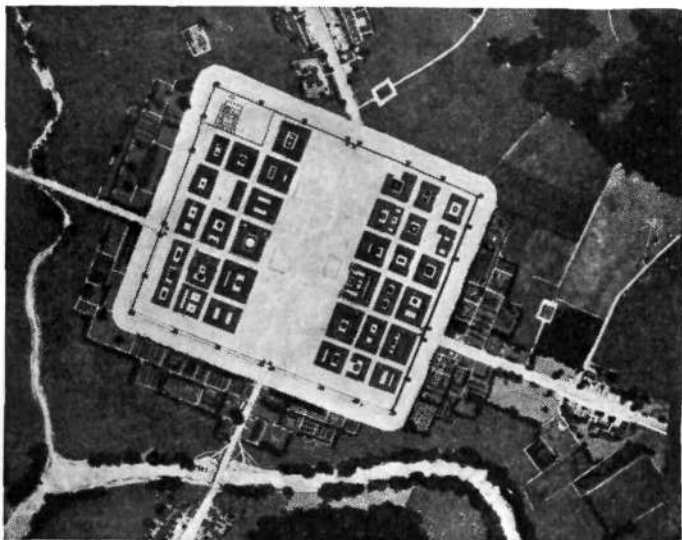
France Stele

Geografski predpogoji so povzročili, da je ta točka igrala važno vlogo v kulturni zgodovini ozemlja, ki mu pripada, odkar moremo zasledovati v naši domovini priče naselitve človeka. Najstarejši doslej znani predhodnik Ljubljane kot ljudske naselbine je t. zv. mostišče, naselbine na koleh v Ljubljanskem barju. Razen najvažnejših doslej ugotovljenih takih naselbin pri Notranjih gorica in Igu-Studencu so bila taka selišča ugotovljena tudi na ozemlju Ljubljane same, na Prulah ob pričetku Gruberjevega kanala, med ustjem Malega grabna in izlivom Gradaščice in na prostoru botaničnega vrta. Posamezni predmeti mostičarske kulture pa so se našli pri Florijanski in Rožni ulici, tako da je zveza med prazgodovinsko naselbino in sedanjo Ljubljano vsekakor dokazana. Po starosti spadajo te naselbine po sodbi prazgodovinarjev v čas od nekako 3500. do 2000. pred Kr., v dobo kasnega neolitika in njegov prehod v bakreno kulturo. Naselbine na ljubljanskem ozemlju so mlajše kakor one pri Igu.

Druga doslej ugotovljena naselbina iz predrimске dobe je bila ilirska. O njej priča ime rimske Ljubljane

Lega Starega trga pod Gradom

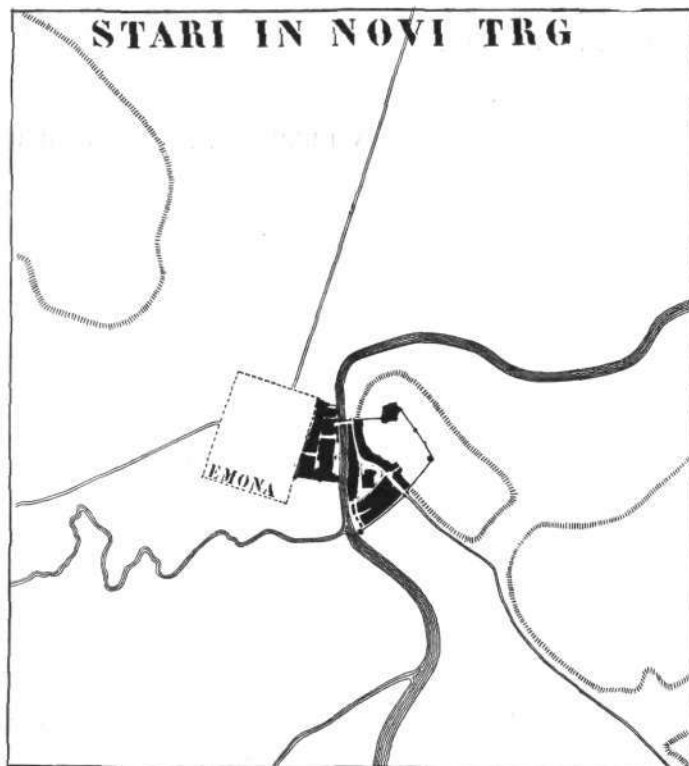

Pogled na Emono iz zraka (model)

Emona, ki ni latinsko in ki je po soglasni sodbi jezikoslovcev ilirsko. Zgodovinarji domnevajo to naselbino kot preprostejšo trgovsko prometno postojanko med poznejšo Emono in Ljubljanico, torej v Krakovem pa deloma bržkone tudi na nasprotnem bregu reke. K nji spada bržkone tudi na Gradu ugotovljeni predrimski obrambni okop.

Prva več ko lokalno pomembna naselbina je bila rimska Emona, ustanovljena kot kolonija l. 34. pred Kr. po enotno zasnovanem, na tloris rimskega vojaškega taborišča se naslanjajočem načrtu. Njeno ozidje je bilo prvotno postavljeno bržkone v ll. 14./15. po Kr. po naročilu Avgusta in Tiberija, gotovo pa je, da se ni ohranilo v prvotni obliki, ampak da je bilo pozneje v poznoantični dobi radi obrambe Italije še temeljito restavrirano in tudi ojačeno.¹ Iz zgodovine je

¹ Prof. Saria skuša neke neskladnosti v tem izročilu odstraniti s tem, da dokazuje, da je bila rimska Emona prvotno stalno taborišče in je šele pod cesarjem Tiberijem postala kolonija.

Novi trg so pridružili Staremu trgu

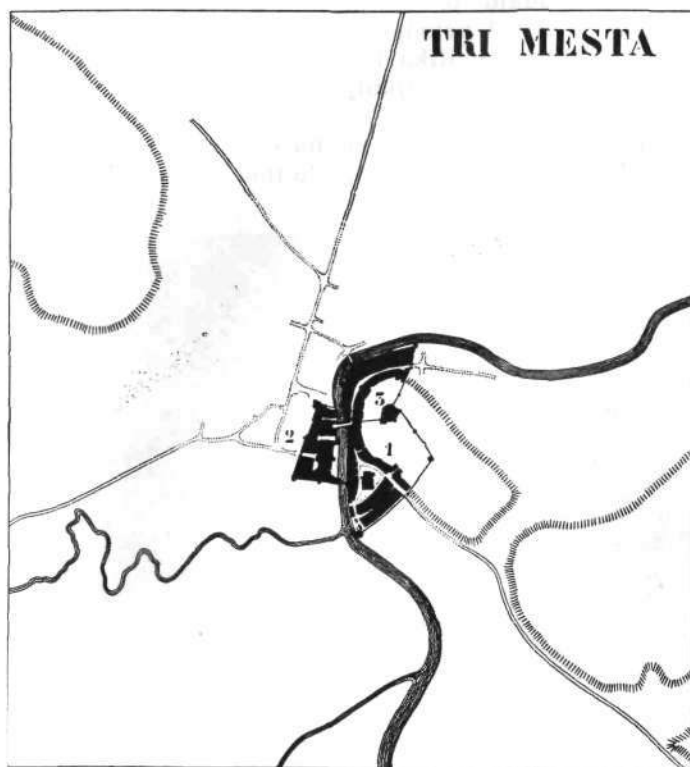
znano, da so l. 238. emonski meščani zažgali vrata templjev in hiš in mesto zapustili, izpolnjujoč naročilo senata v svrhu oviranja prodiranja Maksimina proti Ogleju. Slovesni sprejem Teodosija v Emoni l. 388. po zmagah pri Sisku in Ptuju je opeval sodobni retor Drepanius Pacatus v panegiriku na Teodosia Augusta, ki ga je sam govoril pred senatom v Rimu l. 389. po Kr. Zadnje poročilo o Emoni je iz l. 407./8., ko je tu taboril Alarih na pohodu iz Epira v Norik. Nato ime Emona v pomenu Ljubljane izgine iz zgodovine. Končno razrušitev mesta in ozidja pripisujejo Atili okrog 452.

Zgodovina Emone - Ljubljane je odslej do srede 12. stol. zavita v kar neprodirljivo meglo. Slovenci, ki so se v 6. stol. naselili v svoji sedanji domovini, so jo našli nedvomno popolnoma v razvalinah, ki so jim dali ime Gradišče, le ime Mirje kaže še na neko latinsko tradicijo. Verjetno je, da so si kmalu ustvarili na prometno važni točki sedanje Ljubljane pri sv. Jakobu naselbino trgovskega značaja, na kar moremo sklepati iz zelo razširjenega imena za taka selišča, Trg. Posebej je postanek srednjeveškega tržišča pod grajskim hribom utemeljil s prometnimi pogoji J. Rus. Profesor M. Kos se je pečal z vprašanjem postanka in kulturnohistoričnega ozadja slovenskih Trgov, Starih in Novih Trgov in prišel do zaključka, da to ime pomeni mesto primitivnega kmeškega trgovanja, ki se je začelo razvijati v slovenski dobi povsem naravno tam, kjer so že prebivalci predslovenske dobe ustvarili kulturna tla in koder so bila speljana glavna prometna pota. Da je ta domneva glede Ljubljane verjetna, je skušal utemeljiti, po mojem z uspehom, prof. A. Melik. Od Emone oziroma njenih vzhodnih vrat, nekako v bližini sedanjih Križank, je šla preko Ljubljanice pri sv. Jakobu rimska cesta na Dolenjsko. Njeno kri-

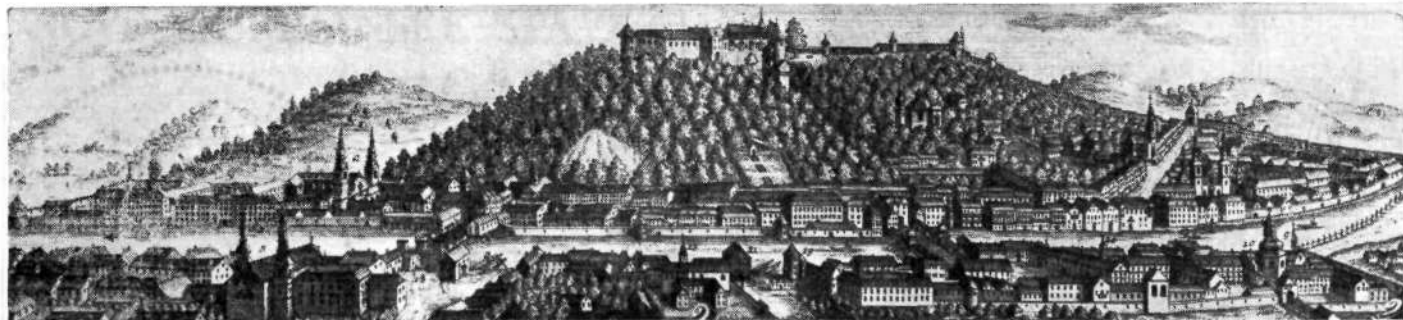
žišče z reko v bližini cerkve sv. Jakoba je naravni predpogoj za začetek srednjeveške Ljubljane, o kateri pa zgodovina več stoletij molči in šele l. 1144. prvič izvemo nemško ime Laybach, dve leti pozneje pa slovensko Lubigana.

Ljubljana kot mesto oziroma prej privilegiran trg je mogla dobiti ta značaj le po proglasitvi od strani deželnega kneza. Žal nam tudi datum in dokument te proglasitve nista znana. Ko je l. 1231. postala Kranjska vojvodina, je Ljubljana bržkone postala njeno glavno mesto, dočim za prej nimamo dokaza za njeno prvenstveno ulogo. Po Zwitterjevih raziskavanjih si imamo razvoj Ljubljane kot trga in mesta predstavljati tako, da je bil malo pred l. 1307. prideljen starejši naselbini pri sv. Jakobu mestni del na levem bregu reke, t. zv. Novi trg, in sicer bržkone s podelitvijo formalnih tržnih pravic takratni Ljubljanjani. Par let pozneje, l. 1315., se srečamo tudi prvič z izrazom Stari trg (*vetus oppidum*), ki je nedvomen izraz razmerja med *novim* in starodavnim Trgom. Kmalu nato naj bi bila trg Ljubljana dobila mestne pravice in bi se bil po Melikovem naziranju priključil nji tudi tretji del. Listina iz l. 1324. govori o mestnih vratih pri Tranči, »da man get auz der stat in den alten marcht«. Proti koncu srednjega veka je bila Ljubljana toliko razvita v svojem starem delu, da je mogel deželni upravitelj Christoph von Thein (1484.—1490.) označiti Ljubljano kot »drei stet und ein trefflich schloss darüber«.

Ta označba, da je Ljubljana srednjega veka mesto, obstoječe iz treh mest, ima svojo notranjo in zunanjo razlago. Kakor je mesto iz svojega prvega jedra pri sv. Jakobu naraščalo, tako je tudi dobivalo v istem razvoju tudi zunanji znak srednjeveških mest, obzidje. Ko se je prvotnemu trgu pri sv. Jakobu priključil

Končna oblika obzidane Ljubljane

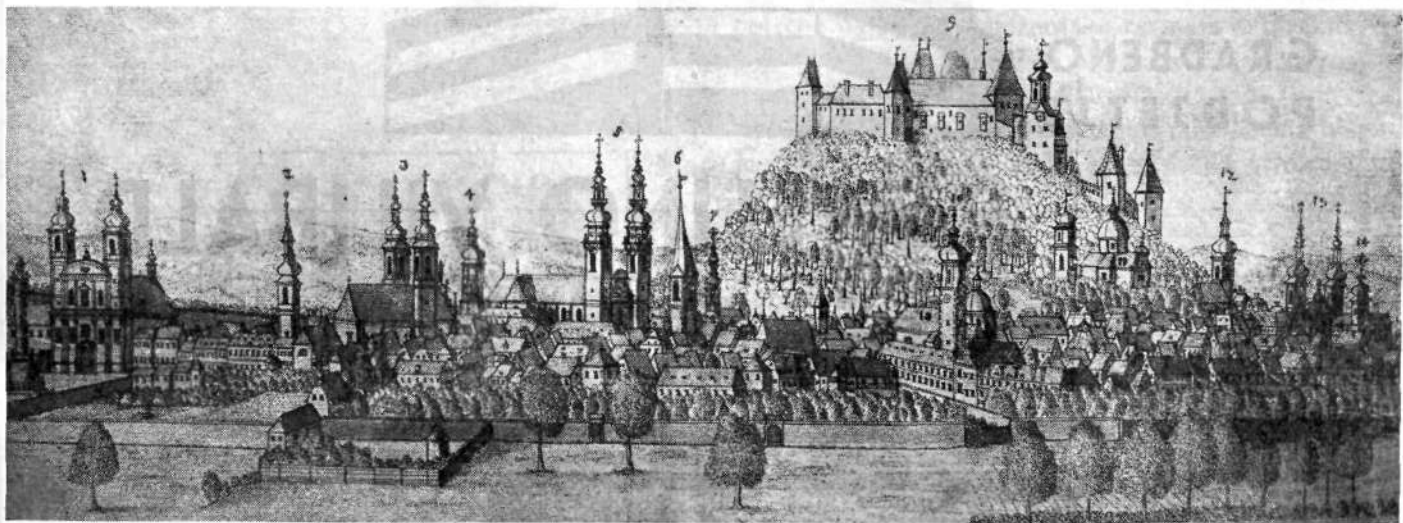

Slika Ljubljane iz srede XVIII. stol. Kaže nam baročno Ljubljano na višini njenega razvoja. Za njeno lice so značilni stolpi cerkva in javnih poslopij

Novi trg, je imel stari že svoje obzidje, ki je segalo od Karlovških ali Pisanih vrat k Ljubljani in se vleklo po desnem bregu Ljubljane do Čevljarskega mostu ter se končavalo tam, kjer se reka najbolj približa grajskemu hribu, pri Tranči, kjer so vhod zapirala čevljarska vrata. Novi trg je dobil pozneje svoje obzidje, pričenjajoče se pri današnjem št. Jakobskem mostu, oklepajoče Križanke in ves del severno od njih do sedanjega Kongresnega trga in končujoče se na sedanjem Dvorskem trgu ob Ljubljani. Pa tudi novi, med vsemi tremi po starosti najmlajši del ob sedanjem Mestnem trgu so kmalu utrdili z zidom od Čevljarskega mostu na desnem bregu Ljubljane do malo pred sedanjim Zmajskim mostom, kjer je zavil proti gradu v smeri na zapadno mejo sedanjega Krekovega trga. Tako so se razvila prav za prav res tri drug poleg drugega ležeča, po svojih ozidjih v tri enote razdeljena mesta.

Ta delitev na tri dele pa je s časom dobila tudi globlji notranji smisel. Prvo naselbino so ustanovili trgovci in obrtniki, o tem priča že ime; tudi druga naselbina je imela prvotno predvsem trgovski značaj

in tudi o tem priča ime. Ko pa je Ljubljana postala glavno mesto Kranjske, se je v tem delu koncentrirala polagoma reprezentanca deželne gospodke. V deželni hiši na Turjaškem trgu je bila zbornica deželnih stanov, v vicedomski palači na mestu sedanje univerze pa je stoloval vicedom. Tu so si postavili svoje palače razni plemiči in tako je s časom ta del mesta res dobil značaj plemiškega dela Ljubljane. Tretji del mesta od Tranče do novega magistrata, 1484. sezidanega, je bil tako po svoji ustanovitvi kakor posebno s prenosom rotovža tu sem izrazito trgovski in je tvoril tako samo neko podaljšanje in dopolnitev Starega trga. Ko pa je bila l. 1461. ustanovljena ljubljanska škofija in je cerkev sv. Nikolaja postala stolna cerkev, se je pred njo in okoli nje razen škofijske palače pojavila cela vrsta t. zv. korarskih hiš, tako da je ta del mesta, ki je mejil na frančiškanski samostan, dobil značaj čisto duhovne rezidence. Tako so si trije glavni stanovi srednjeveške družbe tudi teritorialno razdelili vloge v mestu in dali zgodovinsko nastali slučajni delitvi na tri dele neko globljo podlago.

Slika Ljubljane iz 2. pol. XVIII. stol. na diplomi strojarskega ceha; posneta je po Valvasorju iz Ehre...